

TEDBÎC

din el-Hillî'den itibaren İzzeddin el-Mevsîlî, İbn Hicce, Âişe el-Bâûniyye ve Abdül-ganî b. İsmâil en-Nablusî gibi müellif ve şairler, Hz. Peygamber'e methiye olarak yazdıkları uzun kasidelerinde (bed'iyye) tedbîc sanatıyla ilgili güzel örnekler ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "Tedbîc" md.; *Kâmus Tercümesi*, I, 740-741; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feshâ-ğa*, Beyrut 1402/1982, s. 204; İbn Ebû'l-İsba', *Bed'î'u'l-Kur'ân* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1392/1972, s. 242-245; a.mlf., *Tahrîrü'l-Taḥbîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 532-535; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâḥ fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bed'î* (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), Beyrut 1422/2001, s. 213; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâḥ* (nşr. M. Abdül-mün'im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 482-483; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tırazü'l-mutezammin li-esrâri'l-belâğa* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995, s. 437; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 290-291; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin el-Hevvârî), Sayda 1426/2006, II, 438-439; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire, ts. (Dârü'l-fikr), I, 395-396; a.mlf., *el-İlkân* (Beyrut), II, 194; Abdül-ganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefehâtü'l-ezhâr*, Bulak 1299, s. 293-294; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale'l-Muhtaşar (Şürûhu't-Telḥiş içinde)*, Kahire 1937, IV, 291-295; Bedevî Tabâne, *Mu'cemü'l-belâğati'l-'Arabîyye*, Riyad 1402/1982, I, 251-252, 269-270; Mişâl Âsî – Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l-mufaşşal fi'l-luğa ve'l-edeb*, Beyrut 1987, s. 369; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muşṭalahâtü'l-belâğîyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 297-298, 607.

İSMÂİL DURMUŞ

TEDBİR

(التدبير)

Bir kimsenin,
kölesini kendi ölümüne bağlı olarak
âzat etmesi anlamında
fıkıh terimi.

Sözlükte "düşünmek, işin sonunu düşünerek gereği gibi davranmak, iyi yönetmek" anlamındaki **tedbîr** fıkıhta bir kimsenin kendi ölümüne bağlı olarak kölesini / câriyesini âzat etmesini ifade eder. Kelimenin sözlük ve terim anlamları arasındaki ilişki daha çok işlemin kişinin ölümüne bağlanmasıyla (ta'lîk) izah edilir; bazı müellifler ise kelimenin "işin sonunu düşünüp hareket etme" anlamından yola çıkarak bu işlemle âhirette sevaba nâil olma amaçlandığı için böyle adlandırıldığını söyler. Bu yolla kölesini âzat eden kimseye **müdebbir**, âzat edilen köleye / câriyeye **müdebber** / **müdebber** denir.

Tedbîr köleliği sona erdiren yollardan biri olup fıkıh eserlerinde aynı adla anılan

özel bir bölümde, kölelik hukukunu ilgilendiren diğer kurum ve telakkileriyle bütünlük arzedecek biçimde ele alınıp şer'î niteliği, hukukî mahiyeti, unsur ve şartları, hükümleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Kaynaklarda tedbir muamelesinin Câhiliye dönemindeki uygulamanın devamı olduğu görüşünün yanı sıra bu müessese-nin ilk defa İslâm ile başladığı da belirtilir (Şirbînî, IV, 509). "Hayır yapınız" (el-Hac 22/77); "İyilikler kötülükleri yok eder" (Hûd 11/114) gibi iyi amellere yönlendiren âyetler, köle âzadının büyük sevap kazandıracağı ifade edenler yanında özellikle tedbir yoluyla âzat hakkındaki hadisler (Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâî, III, 284-286) ve İslâm âlimlerinin bu yolla köle âzat etmeyi mendup şeklinde nitelendirme hususundaki ittifakı tedbirin meşruiyetinin kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olduğunu gösteren deliller arasında zikredilir (Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, VIII, 133).

Tedbîr tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşen teberrû niteliğinde hukukî bir muameledir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler, bu bağlamda akid terimini tek taraflı irade beyanıyla gerçekleşenleri de kapsayacak biçimde kullandıklarından bunu "akdü't-tedbîr" diye adlandırdılar. Fıkıh âlimleri tedbirin kuruluş ve sıhhat şartlarını ve buna bağlanan hukukî sonuçları vasiyet, hibe gibi teberrû mahiyetindeki hukukî muamelelerin tâbi olduğu genel prensipleri dikkate alarak belirlemişlerdir. Hanefîler'e göre tedbirin rûknü tedbir anlamına delâlet eden lafızlardır. Diğer mezheplere göre ise tedbire delâlet eden lafızların yanı sıra efendi ile köle de akdin rûkûnlerindendir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre tedbir işlemi tedbir, tahrir, i'tâk, vasiyet gibi lafızlarla yapılabilir. Tedbir müdebbirin irade beyanına göre mutlak, mukayyed, muallak ve muzaf olmak üzere dört kısma ayrılır. "Ben öldüğümde sen hürsün" gibi müdebbirin ölümü dışında ilâve şart içermeyene mutlak; "Ben hastalığımдан ölürsem sen hürsün" gibi ölümüne bir vasıf ilâve edilerek yapılan mukayyed; "Sen şu işi yaparsan hürsün" gibi ölüm dışında ilâve şart içerene muallak; "Sen yarından itibaren hürsün" gibi bir vaktin girmesine veya çıkmasına izâfe edilene muzaf denir. Mâlikîler ise tedbir işleminin tedbir lafızıyla veya tedbir anlamına gelen bir irade beyanıyla yapılması gerektiği, vasiyete özgü tabirlerle yapılamayacağı kanaatindedir.

Tedbîr işleminin geçerli sayılması için efendinin temyiz kudretine sahip ve er-

genlik çağına ulaşması gerekir. Mâlikîler'de borçtan dolayı mahcûr olan kişinin tedbiri sahih kabul edilmez. Hanbelîler on ve daha büyük yaştaki mümeyyiz çocuğun tedbir işleminin sahih olduğunu ifade etmişlerdir (İbn Kudâme, IX, 407). Yine bu işlemin sıhhati için müdebbir kılınacak kölenin belirli ve müdebbirin mülkiyetinde bulunması şarttır. Ortaklar ortağı bulundukları köleyi tedbir yoluyla âzat edebilirler. Tedbirde bölünmeyi kabul eden Ebû Hanîfe'ye göre bir kimse ortağı bulundugu köleyi müdebbir kılsa sadece kendi hissesi nisbetinde müdebbir sayılır ve diğer ortağın hissesi köle olarak kalır. Ortağı bu durumda hissesinden vazgeçme, kitâbet akdi yapma, hissesinin kıymetini ortağın-dan alma ve köleyi müdebbirin ölümüne kadar bulunduğu hal üzere bırakma hususunda serbesttir. Tedbirde bölünmeyi kabul etmeyen Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise böyle bir köle tamamen müdebbir olur ve müdebbirin ortağının hissesinin kıymetini tazmin etmesi gerekir. Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de aynı görüştedir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre tedbir ta'lîk mahiyetinde bağlayıcı (lâzım) bir işlem olduğundan bundan rûcû câiz değildir. Tedbirin vasiyetten ayrılan en önemli farkı da budur. Hanefîler'e göre müdebbirin aklını yitirmesiyle vasiyet bâtil olduğu halde tedbir bâtil olmaz. Şâfiîler'de tedbir bir görüşe göre ta'lîk, diğer bir görüşe göre vasiyet mahiyetindedir. Hanbelîler'e göre tedbir işlemi müdebbirin vakfedilmesi, efendisini öldürmesi ve efendisinden çocuk doğurması hallerinde bâtil olur. Bu son durumda müdebbir câriye ümmüvelâd statüsüne geçer.

Tedbîr işlemine bağlanan hukukî sonuçlar müdebbirin hayatında ve ölümünden sonra olmak üzere iki kısma ayrılır (Kâsânî, IV, 120). Efendisi hayatta iken ceza, şahitlik vb. konularda müdebbir hakkında kölelik hükümleri geçerlidir (İbn Rüşd, II, 450). Hanefî ve Mâlikîler'e göre müdebbir mutlak tedbirle müdebbir kıldığı kölesini icâre akdine konu edebilir, kendi işinde çalıştırabilir, câriyeyi başkasıyla evlendirebilir, âzat edebilir, daha önce hürriyetine kavuşması için kendisiyle mükâtebe anlaşması yapabilir; fakat onu satma, başkasına hibe etme gibi bir yolla mülkiyetinden çıkaramaz. Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirîler müdebbirin müdebbir kölesini bey', hibe, vakıf gibi tasarruflarla mülkünden çıkarabileceği kanaatindedir. Hanefîler de mukayyed, muallak ve muzaf tedbir nevilerinde

müdebberin ileri sürdüğü şart ve kayıtların gerçekleşmesinden önce müdebber kölesini bey', hibe gibi bir yolla mülkünden çıkarabileceğini söylemişlerdir.

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler, tedbir vasıyete benzeterek müdebberin efendisinin terekesinin üçte birinden âzat olduğunu ifade etmişlerdir. Müdebberin vefat ettiği gün terekenin üçte biri müdebberin kıymetinden fazla veya ona denk ise müdebber hemen âzat edilmiş olur. Fakat terekenin üçte biri müdebberin kıymetinden eksik olursa müdebber hür insan statüsünü kazanmakla birlikte bu eksikten dolayı çalışmak mecburiyetinde kalır. Bu arada efendisinin terekesi borca batık olursa müdebber kendi kıymetinde borca iştirak eder. Ancak Ebû Hanîfe'den, borçlu olan müdebberin mükâteb köle statüsünde olduğu görüşü de nakledilmiştir (İbn Nüceym, III, 289). İbn Mes'ûd, İbrâhîm en-Nehaî, Hammâd gibi fakihlerle Zâhirîler tedbiri hibeye, müdebberi de ümmüvelede benzeterek müdebberin efendisinin malının üçte birinden değil malın tamamından âzat edildiğini söylemişlerdir (İbn Rüşd, II, 449-450; Kâsânî, IV, 122). Ahmed b. Hanbel'in de önceleri bu görüşte olduğu rivayet edilir (İbn Kudâme, IX, 389). Tedbir hususunda çocuk babaya değil anneye tâbidir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre tedbirden sonra müdebber câriyenin efendisinden olmaksızın doğuracağı çocuklar da müdebber olur. Şâfiîler'e göre ise bir câriye gebe olduğu halde müdebber kılınsa veya bir müdebber efendisinin vefatı anında gebe bulunsun doğacak çocuk hakkında tedbir hükmü geçerli sayılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Keffârât", 6; Müslim, "Eymân ve'n-nüzûr", 58, 59; İbn Mâce, "İtk", 1; Ebû Dâvûd, "İtk", 2, 9; Tirmizî, "Büyû", 11; Nesâî, "Büyû", 84; Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî), Kahire 1386/1966, IV, 138; Şâfiî, *el-Üm*, VII, 347-358; Sahnûn, *el-Müdevene*, Kahire 1323, III, 294-300; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, IX, 217; Bâcî, *el-Müntekâ*, Kahire 1332, VII, 39-50; Şirâzî, *el-Muhezzeb*, II, 7-10; Serahsî, *el-Meb-sûṭ*, VII, 179-200; Kâsânî, *Bedâ'î*, IV, 112-123; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, Bulak 1316, III, 432-440; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 448-452; İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (Herrâs), IX, 388-412; Osman b. Ali ez-Zeylâî, *Teb'yînu'l-hakâ'ik*, Bulak 1313, III, 97-99; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâî, *Naşbu'r-râye*, [baskı yeri yok] 1393/1973 (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), III, 284-286; Şirbînî, *Muḡ-ni'l-muḥtâc*, IV, 509-515; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerḥu Muḥtaşarı Ḥalîl*, Bulak 1318, VIII, 132-139; İbn Nüceym, *el-Baḥrû'r-râ'ik*, III, 289; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muḥtâr* (Kahire), III, 682-689; "Tedbir", *Mu.F*, XII, 124-125.

FAHRETTİN ATAR

TEDBİRÜ'L-MEDİNE

(تدبير المدينة)

Felsefî metotla yazılmış
ahlâk kitaplarında
ülke yönetimini

ve siyaset ahlâkını ifade eden terim.

Sözlükte **tedbir** "bir kimsenin işini çekip çevirmesi, sonunu hesap etmesi" anlamına gelmektedir (*Lisânü'l-ʿArab*, "dbr" md.). Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kökten değişik ke-limeler yanında tedbir masdarından bir fiil, Allah'ın evrende bütün varlık ve oluşları idare ettiğini belirtmek üzere "yüdeb-birü'l-emr" şeklinde dört âyette geçmektedir (Yûnus 10/3, 31; er-Ra'd 13/2; es-Secde 32/5). Tedbir hadislerde de "yönetme" anlamında kullanılmıştır (Wensinck, *el-Muʿcem*, "dbr" md.). Bunlardan birinde, "Tedbir gibi akıl, sakınmak gibi vera' yoktur" buyrulur (İbn Mâce, "Zühd", 24). Kelime, oldukça erken dönemlere ait eserlerde biri **menzil** ile birlikte "tedbirü'l-men-zil" (ev yönetimi), diğeri **medîne** ile birlikte "tedbirü'l-medîne" (ülke yönetimi) şeklinde pratik ahlâkın iki alanını ifade etmektedir. Sistematik ahlâk kitaplarının çoğunda ferdî ahlâk ve aile ahlâkından sonra gelen siyaset ahlâkına dair üçüncü bölüm "tedbirü'l-medîne" (tedbirü'l-müdün) başlığını taşır. Ayrıca isminde bu kelimenin yer aldığı siyasete dair müstakil eserler yazılmıştır. Felsefenin bölümleri hakkında bilgi verilen kitaplarda ameli hikmetin üç bölümü teh-zîbü'l-ahlâk, tedbirü'l-men-zil ve tedbirü'l-medîne (tedbirü'l-müdün, siyâsetü'l-medîne, siyâsetü'l-müdün, siyâse) biçiminde sıralanır. Bu başlıklar altında genellikle kişinin temel ihtiyaçlarını karşılama hususunda kendi kendine yeterli olmadığı gerçeğinden hareketle insanların birbirine ihtiyaç duyması ve toplumsal hayatın zorunluluğu, birlikte yaşamının kuralları, devletin gerekliliği, yönetim ilkeleri, yönetenlerin ve yönetilenlerin hakları ve sorumlulukları, adalet, sevgi, dostluk gibi konular ele alınır.

Bu eserler yanında ilimler tasnifine dair kitaplarda ve bibliyografik kaynaklarda da tedbirü'l-medîne hakkında bilgi yer almaktadır. Fârâbî *Risâle fî mâ yenbağî* ... başlıklı eserinde (s. 60) felsefe kitaplarının uygulamaya ilişkin bölümlerini ahlâkın ıslahı, tedbirü'l-müdün ve tedbirü'l-men-zil şeklinde sıralar. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî *Mefâtîḥu'l-ʿulûm*'da (s. 80) ameli felsefenin bölümlerinden ahlâkî kişinin kendini yönetmesi (tedbir), yakınlarının yönetilmesi (tedbirü'l-men-zil), toplumun ve ülkenin yönetilmesi (siyâsetü'l-medîne) şeklin-

de açıklar. İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il*'inde (I, 272-275) ilâhî ilimlerin dördüncüsü diye gösterilen siyasetin idarecilerin kendilerine tâbi olanlara uygulayacakları yönetim usullerine dair bilgileri içerdiği belirtilir. İbn Sînâ, *ʿUyûnü'l-ḥikme*'de (I, 13) pratik felsefenin üç ana bölümünü sıralarken tedbirü'l-medîne yerine "el-hikmetü'l-medeniyye" terimini kullanmış ve bu ilmin, insanların bedenlerine yarayacak şeylerle insan türünün devamını sağlayacak imkânları temin etmek üzere ortaklaşa gerçekleştirecekleri çabalar için nasıl bir iş birliği yapacaklarına ilişkin bilgilerden oluştuğunu ifade eder. Aynı müellif, *Fî Aḫsâmi'l-ʿulûmi'l-ʿakliyye* adlı risâlesinde (s. 73) ameli hikmetin siyasetle ilgili üçüncü bölümünün yönetim çeşitleri, erdemli ve erdemsiz toplumlar, bunların nasıl gelişeceği veya zeval bulacağı gibi konulara dair bilgileri içerdiğini belirtir; Eflâtun ve Aristo'nun siyasete ilişkin eserlerini bu alanın örnekleri arasında zikreder. Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*'de ameli hikmetin ilk bölümünü "Tehzîbü'l-ahlâk", ikinci bölümünü "el-Ḥikmetü'l-men-ziliyye", siyasetle ilgili üçüncü bölümünü "Siyâsetü'l-müdün" başlıkları altında incelemiştir (II, 31-118). İbn Haldûn *Muḫaddime*'de (s. 38) tedbirü'l-medînenin, insan türünün ahlâk ve hikmetin gerektirdiği şekilde korunmasını ve yaşatılmasını sağlayan disiplinler olduğunu söyler. Taşköprizâde *Miftâḥu's-sa'âde*'de (I, 406-413) hikmet-i ameliyenin ilmi'l-ahlâk, ilmi tedbirü'l-men-zil ve ilmi's-siyâse şeklindeki geleneksel üçlü şemasına ilmi âdâbi'l-mülûk de (yöneticilerin tecrübe ve sezgi sayesinde öğrendikleri hususlar) eklemiştir. İslâm düşünce tarihinde toplum ve devlet yönetimine dair müstakil eserler çoğunlukla "siyaset" başlığı altında yazılmıştır. Aralarında Eflâtun ve Pisagor gibi Grek filozoflarına ait kitapların da bulunduğu, çoğu günümüze ulaşmamış bu tür eserler hakkında kaynaklarda bilgiler yer almaktadır (meselâ bk. İbnü'n-Nedîm, s. 130, 144, 153, 166, 241, 306, 321, 353). Abbâsî Halifesi Me'mûn döneminde Hizânetü'l-hikme (Dârülhikme) denilen saray kütüphanesinin yöneticiliğini yapan ünlü mütercim, tabip ve şair Sehl b. Hârûn'un bugün elde bulunmayan eseri *Kitâbü Tedbiri'l-mülk ve's-siyâse* adıyla kaydedilmiş (a.g.e., s. 133), İbn Sînâ'ya nisbet edilen *Kitâbü's-Siyâse* Luvis Ma'lûf tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

Bu alanın en dikkate değer kaynaklarından biri, Şehâbeddin Ahmed b. Muham-